

L'impacte dels projectes radicals del Trienni en l'exegesi exaltada de la Constitució de 1812*

per Jordi Roca Vernet

RESUM:

Durant el Trienni Liberal, els liberals més revolucionaris elaboraren i difongueren projectes constitucionals més radicals que la Constitució de 1812. Aquells liberals assimilaren les propostes forjades pel constitucionalisme il·lustrat napolità que havien arribat a Espanya de la mà dels exiliats liberals italians. El fracàs del cop d'estat contrarevolucionari de juliol de 1822 provocà un canvi de govern que afavorí el desenvolupament exaltat de la Constitució de 1812 i frenà qualsevol manifestació de reforma constitucional, tant en un sentit moderat com radical. El dogmatisme constitucional d'aquell govern ajudà al fet que els liberals més exaltats incorporessin a la seva interpretació de la Constitució els conceptes més radicals de la tradició constitucional napolitana: democràcia, dictadura i una limitada capacitat política del monarca.

PARAULES CALU:

Trienni Liberal, constitucionalisme napolità, liberalisme, democràcia, dictadura, Constitució de 1812.

ABSTRACT:

During the Liberal Triennium (1820-1823), the more revolutionary Liberals conceived and spread constitutional projects more radical than the Constitution of 1812. They were thus taking on board the ideas of Neapolitan constitutionalism brought over to Spain by Italian Liberal exiles. The failure of the counter-revolutionary coup of July 1822 caused a change of government, which encouraged Exaltado readings of the Constitution of 1812 and put a stop to any attempts at constitutional reform, whether in a Moderate or an Exaltado direction. The constitutional dogmatism of the new government pushed the more Exaltado among the Liberals into bringing into their interpretation of the Constitution the most radical concepts of the Neapolitan constitutional tradition: democracy, dictatorship, and a very restricted political role for the king.

KEY WORDS:

Liberal Triennium, Neapolitan constitutionalism, liberalism, democracy, dictatorship, Constitution of 1812.

* Aquesta investigació ha rebut finançament del projecte HUM 2005-01118 «Cultura i societat a la guerra del francès, 1808-1814» del Ministerio de Educación y Ciencia, dirigit per Antoni Moliner. Voldria agrair els valuosos comentaris i les observacions que feren al text Esteban Canales, Irene Castells, Josep M. Fradera, Antoni Moliner, Emilio la Parra i Lluís Ferran Toledano.

La història del primer liberalisme espanyol va lligada a la Constitució de Cadis però és quelcom més que aquesta. D'un temps ençà, els historiadors han redescobert els projectes constitucionals que sorgiren en els anys que el constitucionalisme gadità estava en voga. Un dels artífexs del redescobriment ha estat l'historiador del dret, Ignacio Fernández Sarasola que ha publicat l'obra *Proyectos constitucionales en España (1786-1824)* en la que agrupa els diversos projectes en tres categories de constitucionalisme: el liberal, el reformista, i l'afrancesat. El més rellevant del volum de Fernández Sarasola és la constatació que existí un constitucionalisme liberal alternatiu a la Constitució de 1812. Les manifestacions d'aquest foren diverses abans, durant i després de la promulgació de la llei fonamental gaditana.

El darrer treball de l'hispanista Claude Morange, *Una conspiración fallida y una constitución nonnata (1819)*, constata l'existència d'una constitució alternativa a la de 1812 que anomena «l'anti-constitució gaditana». C. Morange interpreta que aquesta és una constitució revolucionària però basada en els principis liberal-moderats imperants a l'Europa de la Restauració. L'hispanista francès també posa de manifest que l'«anti-constitució gaditana» és l'expressió de la conciliació dels exiliats liberals i els afrancesats, a la vegada que pretén fer la revolució a Espanya sense despertar les pors dels diversos governs europeus.¹

La intenció d'aquesta recerca és la de posar de relleu que existiren altres projectes liberals que depassaren en radicalisme a la Constitució de Cadis, desmuntant així el mite historiogràfic* que aquesta fos l'expressió constitucional més revolucionària del primer liberalisme espanyol. En el darrer any i mig del Trienni Liberal (1820-1823) es produí la difusió de l'exegesi exaltada de la Constitució de 1812. Després del fallit intent contrarevolucionari de juliol de 1822, la premsa col·laborà en la incorporació a la interpretació més exaltada del codi gadità d'alguns dels elements presents en els projectes constitucionals radicals del final de 1821. Aquells afegits foren assimilats a la Constitució de 1812 per un sector del radicalisme liberal del Trienni, fonamentant la glossa democràtica i republicana d'aquesta, convertint-la en un referent mític per als republicans espanyols de la segona meitat del segle XIX.

La gènesi de l'alternativa radical de la Constitució de 1812

El mes de setembre de 1821, s'obrien de nou les Corts i es tornava a produir una nova situació d'enfrontament entre el parlament i el govern ja que aquesta vegada l'executiu havia nomenat nous càrrecs civils i militars sense sotmetre-ho a l'aprovació de la cambra de diputats. La discrecionalitat del govern fou mal rebuda

1. C. MORANGE. *Una conspiración fallida y una Constitución nonnata (1819)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2006, 303-334.

* I. FERNÁNDEZ SARASOLA. *Proyectos constitucionales en España (1786-1824)*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 2004, XXXII-XXXIII.

pels ciutadans que mostraren el seu descontentament en els carrers de les principals ciutats espanyoles. Els diputats exaltats no havien vist satisfetes les seves demandes de responsabilitat jurídica per les decisions del govern, i endegaren una campanya que titllava d'impolítics els nomenaments de persones poc addictes a la Constitució per ocupar càrrecs civils i militars, i consegüentment demanaren la dimissió del govern per depurar les seves responsabilitats. Segons els exaltats de la cambra, les decisions preses pel govern anaven en contra dels principis de la Constitució i les accions de desobediència civil que esclataven per tot el país eren un exemple més del rebuig de l'opinió pública, de la qual ells s'erigien com a legítims intèrprets. Els parlamentaris exaltats havien encès el foc de l'enuig ciutadà contra les autoritats governatives, però després d'utilitzar-lo convenientment per desautoritzar el gabinet, la majoria d'ells se n'oblidaren i deixaren que el govern reprimís els moviments de desobediència civil durant els primers mesos de l'any 1822.

Ni a la primera legislatura ni en part de la segona els exaltats accediren al govern, mentrestant desenvoluparen la seva pròpia exegesi de la Constitució de 1812 que ha estat definida per I. Fernández Sarasola com una forma de parlamentarisme *monista*:² un sistema en el qual hi havia un predomini de l'assemblea però sense que s'establís una forma de govern convencional en el que es confonguessin tots dos poders. Després de l'anàlisi minuciosa de la glossa exaltada, I. Fernández Sarasola, afirma que per aquells liberals *«todo aquello que se considerase esencial para realizar la revolución constituía una decisión política relevante y, por ende, caía en el ámbito del Parlamento, al que se veía como garante de la revolución»*.³ Aquesta manera de fer suposava infringir sistemàticament la lletra de la Constitució perquè s'introduïa el principi polític de la Roma republicana de *salus populi, suprema lex esto*,^{*} que legitimava qualsevol subversió formal sempre i quan es fes per preservar la revolució. Tant els exaltats com els moderats no eren grups polítics cohesionats i les seves opinions no es poden extrapolar al conjunt de col·lectius tan heterogenis. Així doncs, cal entendre que la interpretació exaltada de la Constitució de 1812 és una expressió sintètica i abstracta de la diversitat d'opinions que hi havia entre tots aquells que eren adscrits al món exaltat.

La tardor de 1821 l'opinió pública fou la caixa de ressonància de les peticions dels liberals exaltats de portar més enllà la revolució, i començaren a aparèixer dubtes sobre la capacitat de la Constitució de poder satisfer les demandes revolucionàries del liberalisme més abrandat. En la narració històrica d'un dels coetanis, atribuïda per l'investigador Antoni Moliner⁴ a Evaristo Fernández San Miguel, un

2. I. FERNÁNDEZ SARASOLA, *Poder y libertad: los orígenes de la responsabilidad del Ejecutivo en España (1808-1823)*, Madrid, Centro de Estudios Constitucionales, 2001, 603.

3. FERNÁNDEZ SARASOLA, *Poder y libertad...*, 604.

* M. T. CICERO, *De legibus*, llibre III, part III, sub. III, principi segons el qual el bé/benestar del poble és la llei suprema que l'ha de regir.

4. A. MOLINER, «El juntismo en la primera mitad del siglo XIX como instrumento de socialización política», *Coloquio sobre los mitos de la guerra de la Independencia*. Casa de Velázquez, Madrid, 2005 (pendent de publicar-se).

dels insurrectes que es pronuncià el gener de 1820 a favor de la Constitució gaditana i dos anys després es convertí un dels homes forts del govern, explica sobre aquella tardor que: «*En unos vivía la confianza de llevar adelante el sistema constitucional, a pesar de la incompatibilidad que existía en [entre] él y el jefe del Estado, y de atraer todavía a nuevo orden de cosas al partido servil en medio de las manifestaciones tan claras de sus verdaderos sentimientos. Otros al contrario comenzaron a abrigar desconfianzas hijas de una situación tan crítica, y a mirar con suspicacia cuanto emanaba de un poder que no les parecía identificado con los intereses revolucionarios.*»⁵ La incapacitat del govern d'impulsar la revolució suscità la irrupció d'altres alternatives polítiques, algunes de les quals anaven més enllà del marc constitucional gadità. Durant aquelles setmanes irromperen a les grans capitals espanyoles dos projectes constitucionals de característiques radicals: el primer, elaborat per Bartolomeo Fiorilli, era deutor del constitucionalisme il·lustrat napolità, i el segon, gestat i imprès a València, era una versió radicalitzada de la Constitució de 1812 que incorporava elements d'aquell constitucionalisme revolucionari napolità del final del segle XVIII.

El projecte liberal de Bartolomeo Fiorilli

La primavera de 1821 atracaren Barcelona més vaixells dels previstos, que provenien de Nàpols i Gènova, i anaven atapeïts de liberals italians que fugien dels soldats austríacs. Els règims constitucionals napolità i piemontès havien estat derrotats i anihilats per la Santa Aliança. Els liberals piemontesos fugien, alguns buscaven refugi a França i d'altres s'embarcaven des de Gènova en direcció Barcelona, on esperaven ser ben rebuts pel govern liberal espanyol; mesos més tard, era el torn dels napolitans que empenien el camí de l'exili amb idèntic destí.⁶ Mentre que a Espanya, amb més o menys obstacles es consolidava el règim constitucional, els liberals europeus veien com eren esmicolats els incipients estats liberals que havien nascut el 1820. Tant piemontesos com napolitans havien partit de la Constitució de 1812 per projectar el seu propi règim constitucional, reformant la norma gaditana per adaptar-la a la seva realitat social.⁷ Els avantatges de l'adopció del

5. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX, desde la Guerra de la Independencia hasta la caída del Gobierno constitucional en 1823*, Castelló de la Plana, Oficina de Gutiérrez, 1835, 73.

6. Per resseguir la història dels italians que arribaren a Espanya durant el Trienni Constitucional són fonamentals els estudis d'AGOSTINO BISTARELLI, «Vivere il moto spagnolo. Gli esiliati italiani in Catalogna durante el Trienio Liberal. I», *Trienio* 32, 1998, 5-14; i la segona part de l'article, *Trienio* 33, 1999, 65-90; i, del mateix autor, el treball d'investigació presentat a la Universitat Autònoma de Barcelona i dirigit pel professor Antoni Moliner, «El fondo piamontés en el Archivo Municipal de Tarragona, fuentes para el estudio de los exiliados italianos en el Trienio Liberal», Universitat Autònoma de Barcelona, Bellaterra, 2002 (inèdit).

7. P. COLOMBO, «Costituzione come ideologia. Le rivoluzioni italiane del 1820-21 e la costituzione di Cadice», 131-157, J. M. PORTILLO VALDÉS, *La Nazione cattolica. Cadice 1812: una costituzione per la Spagna*, Bari-Roma, Piero Lacaita Editore, 1998.

model espanyol eren incontestables ja que permetien conciliar les diferències entre bonapartistes i patriotes. Antonino de Francesco,⁸ historiador dels fenòmens revolucionaris del *mezzogiorno* italià abans de la unitat, aclareix que l'adopció de la Constitució de 1812 permeté a les elits bonapartistes ampliar les seves bases socials i afirmar així la legitimitat del nou règim liberal desvetllant el seu passat jacobí, a la vegada que incorporava sense objeccions el *món carbonari*. Els italians llegien la carta gaditana com si es tractés d'una versió catòlica i patriòtica de la Constitució francesa de 1791, capaç de conciliar la revolució amb la tradició.

L'exili espanyol dels italians —com el de tants altres— aguditzà les tensions entre els refugiats. Barcelona, València o Madrid foren l'escenari de les divergències⁹ que no trigaren a esbombar a través dels diaris. Ben aviat es feren un lloc a l'opinió pública de les grans ciutats espanyoles i al cap d'uns mesos, els seus enfrontaments quedaren en un segon pla i s'incorporaren de ple dret al debat polític, fent evident la seva diversitat. Aquells liberals enriquiren el primer liberalisme espanyol, alguns —no gaires, un grupuscle— aportaren el llegat democràtic que dimanava de la cultura revolucionària del Trienni Republicà (1796-1799), posant de relleu la capacitat de fer compatibles els postulats democràtics amb el liberalisme. Els demòcrates italians concebien el liberalisme des d'una perspectiva popular i participativa que tendia a confondre's amb els principis del republicanisme revolucionari i albirava l'establiment d'un règim democràtic. Durant el Trienni Republicà, la majoria de revolucionaris italians es consideraven demòcrates malgrat que el significat de democràcia no era el mateix per tots ells. L'historiador del Trienni, Luciano Guerci, demostra que «*non tutti avevano in mente la stessa democrazia: per gli uni la democrazia rappresentativa s'incardinava sulla costituzione del 1795, che —non lo si dimentichi— era una costituzione censitaria e non era stata affatto pensata come democratica da chi l'aveva redatta e approvata; per gli altri la democrazia rimandava alla costituzione del 1793, cui la costituzione del 1795 aveva voluto contrapporsi, oppure a una costituzione che correggesse per così dire da sinistra quella del 1795*».¹⁰ La polisèmia al voltant del terme democràcia es perpetuà en el temps fins arribar a les revolucions italianes de 1820, com reflectí l'historiador A. Lepre en la seva investigació sobre la revolució napolitana.¹¹ El liberalisme radical italià entroncà amb la diversitat d'expressions democràtiques de la generació precedent.

8. A. DE FRANCESCO, «La Constitución de Cádiz en Nápoles», J. M. INURRITIGUI i J. M. PORTILLO VALDÉS, *Constitución en España: orígenes y destinos*, Madrid, Centro de Estudios Políticos y Constitucionales, 1998, 279-82.

9. M. MORAN, «La cuestión de los refugiados extranjeros. Política española en el trienio liberal», *Hispania* XLIX, 173, 1989, 985-1016; i, també, M. MORÁN, «Los emigrados italianos de 1821 en la guerra de Cataluña», *Italica. Cuadernos de Trabajos de la Escuela Española de Historia y Arqueología de Roma* 18, 1990, 329-63.

10. L. GUERCI, «Per una riflessione sul dibattito politico nell'Italia del triennio repubblicano (1796-99)», *Storica* 14, 1999, 135.

11. A. LEPRE, *La rivoluzione napoletana del 1820-1821*, Roma, Editori Riuniti, 1967. 135-168

L'advocat romà, Bartolomeo Fiorilli,¹² durant els mesos de la revolució napolítana, elaborà un projecte constitucional que optava per la democràcia representativa com a forma de govern. L'enderrocament del règim constitucional a mans dels austríacs l'obligà a exiliar-se a Barcelona, on arribà el maig de 1821. Unes setmanes després, reeditava l'obra en una edició bilingüe (castellà i napolità) i enviava un exemplar a les Corts. Fiorilli estava absolutament convençut que la democràcia era el sistema polític que millor garantia els drets de l'home, com ho reflectia en la seva declaració que adreçà a la cambra de diputats: «*Mientras por las sendas de la humanidad y de la justicia la nación Española proveía a su regeneración política, la naturaleza obraba en mi espíritu una revolución moral, que me indujo a una obra de este género que fuese común para todos los pueblos; y una para todos, como fundada sobre la base uniforme, e indestructible de los derechos del hombre.*»¹³ En el projecte de l'advocat tenia cabuda una reforma redistributiva de la propietat de la terra i la implantació d'un impost proporcional que havia de reduir les diferències econòmiques entre els ciutadans: «*La distinción de los grados entre propietarios con el aumento proporcional de las contribuciones a cada grado que nos presenta con los artículos 83 a 86 del sistema, nos parece arreglada con tanta equidad y acierto, que si volviesen a la vida los Gracos y los Licurgos la aprobarían como el único medio, o a lo menos el mejor posible para conseguir la verdadera igualdad de las propiedades que el uno fundó y pretendió el otro.*»¹⁴ Al darrere d'aquestes mesures hi havia un objectiu clar, construir una societat democràtica políticament i social formada de petits propietaris que s'emmirallava en l'antiguitat clàssica. L'exiliat romà concebia la igualtat com un principi polític que no podia circumscriure's només en l'àmbit civil. La constitució havia de garantir el dret dels ciutadans a disposar de les mateixes oportunitats, reduint els desequilibris econòmics. El projecte constitucional de l'advocat recuperava la tradició política democràtica més igualitària que s'havia difós bastament durant el Trienni Republicà. L'anàlisi de la literatura política coetània de L. Guerci¹⁵ l'ha portat a la conclusió que una part dels republicans també relacionaren la igualtat amb l'*status* econòmic dels ciutadans. La reivindicació de la projecció socialitzant de les idees republicanes

12. B. FIORILLI, *Constitución político-natural para todos los pueblos* [por el abogado Fiorilli, italiano, dedicada a las Cortes de España, Tercera edición], Madrid, Don Eusebio Álvarez, 1822. Les edicions anteriors: B. FIORILLI, *Constitución político-natural para todos los pueblos* [por el abogado Fiorilli, italiano. Dedicada a las Cortes de España], Barcelona, Juan Dorca, 1821; i, l'altra, B. FIORILLI, *La miglior possibile costituzione politica per tutte le genti sul calcolo di ragione*, [per L'avvocato Fiorilli, italiano], Nàpols, Dalla tipografia francese, 1821.

13. FIORILLI, *Constitución político-natural...*, IV-V.

14. *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* «Constitución o Muerte», 225, 13 d'agost de 1821, 3-4; i FIORILLI, *Constitución político-natural...*, 75.

15. L. GUERCI, «Aspects du débat sur l'égalité durant le Triennio Républicain», *Annales Historiques de la Révolution Française* 313, 1998, 409-30.

enllaça amb les darreres aportacions que han fet els historiadors italians¹⁶ sobre el Trienni que posen de relleu els lligams ideològics entre els grups republicans italians i els *neojacobins* francesos del Directori (1795-1799). Fiorilli, amb la publicació d'aquella constitució, demostra els vincles d'una petita part del liberalisme italià amb la tradició política democràtica socialitzant dels republicans revolucionaris del final del divuit.

La primera edició del projecte constitucional de l'exiliat s'havia imprès a Nàpols amb el títol de «*La miglior possibile costituzione politica per tutte le genti sul calcolo di ragione*». Ara bé, les dues edicions aparegudes posteriorment a Espanya, una bilingüe (napolità i castellà) impresa a Barcelona, i l'altra impresa a Madrid, íntegrament en castellà, se les havia titulat *Constitución político-natural para todos los pueblos*, ometent qualsevol judici en la seva valoració que pogués qüestionar la idoneïtat de la Constitució de 1812. El títol original de la Constitució de Fiorilli evoca els seus vincles amb la tradició il·lustrada i el seu contingut palesa un fort ascendent del constitucionalisme il·lustrat de la Itàlia meridional. L'historiador de la cultura Vincenzo Ferrone ha forjat el concepte «*costituzionalismo illuministico*» per agrupar i donar una identitat comuna a totes aquelles obres que es produïren bàsicament al regne de Nàpols entre la revolució americana i la revolució francesa. La més coneguda i influent de totes elles és la *Scienza della legislazione* de Gaetano Filangieri que basteix el seu pensament constitucional a partir de l'expansió de la teoria dels drets de l'home de matriu *iusnaturalista*, a tots els camps de la legislació. El constitucionalisme il·lustrat vertebrà la política dels republicans napolitans del final de segle dotant-los d'una cultura política pròpia, que no és una mera translació de la cultura política dels revolucionaris francesos.¹⁷ A diferència del nord d'Itàlia on els *illuministi* mantenen una relació distant amb els revolucionaris, al sud, el clima cultural serà més procliu a la interacció entre els darrers *illuministi* i els revolucionaris. Ferrone ha mostrat les continuïtats que existiren entre persones i idees del «*tardo illuminismo*» i de l'etapa republicana de Nàpols, conferint al procés revolucionari napolità d'originalitat i modernitat.¹⁸ Els discursos reformistes dels *illuministi* napolitans tenien com a punt de partida la igualtat civil dels ciutadans, fornint-los d'un component revolucionari que implicava un atac a les bases jurídiques i socials de l'antic règim. Els republicans napolitans desenvoluparen el *iusnaturalisme* de les propostes reformistes per atraure a la causa revolucionària la darrera fornada d'il·lustrats. El *tardo illuminismo* paral·lelament construï els seus propis projectes revolucionaris que, fortament influen-

16. V. CRISCUOLO, «L'idée de république chez les jacobins italiens», *Annales Historiques de la Révolution Française* 296, 1994, 478-80; i A. M. RAO, «Introduction. L'expérience révolutionnaire italienne», *Annales Historiques de la Révolution Française* 313, 1998, 387-407.

17. S. MORAVIA, *Il tramonto dell'Illuminismo. Filosofia politica nella società francese (1770-1810)*, Roma-Bari, Laterza, 1968, 205.

18. V. FERRONE, «L'illuminismo italiano e la rivoluzione napoletana del '99», *Studi Storici* 4, anno 40, 1999, 995-6.

ciats per Filangieri, desenvolupaven un règim polític basat en la consulta de la voluntat del poble, en la capacitat de donar pluralitat d'alternatives a l'opinió pública i en l'acció popular per escollir els càrrecs públics.¹⁹ Aquella generació dels anys vuitanta anomenada els *tardo illuministi*, educada en les obres de Genovesi, Filangieri i Vico, percebé l'etapa republicana com l'oportunitat de fer realitat els seus somnis polítics i s'implicà en el procés de transformació total napolità. El deixeble de Filangieri, Francesco Mario Pagano, redactà el 1799 el projecte constitucional per a la República Parteneopea, que segons Ferrone representa

*«forse il capolavoro del pensiero politico e giuridico dell'Illuminismo italiano e certamente la conclusione più alta e solenne di tutto un modo di pensare alla tradizione repubblicana e costituzionale da parte dei Lumi nella penisola».*²⁰

La Constitució del 99 de Pagano és un dels referents destriables del model constitucional de Bartolomeo Fiorilli. Una i altra constitució contenen òrgans polítics encarregats de preservar la carta magna: una mena de tribunal constitucional que assegura la immutabilitat dels articles de la Constitució garants dels drets de l'home. Aquesta és la manera de deixar-los al marge de la discussió política i del potencial conflicte entre els principis constitucionals i la sobirania nacional. La presència d'un tribunal constitucional és una de les diferències més rellevants entre el constitucionalisme revolucionari francès i el «*costituzionalismo illuministico*». En la constitució napolitana del 99 la «*Magistratura degli Efori*» representava en paraules de Ferrone «*quel tribunale supremo, creato per "la custodia della costituzione e della libertà", sanciva per davvero il carattere peculiare del modo d'intendere il costituzionalismo da parte della scuola napoletana del diritto naturale*».²¹ I en el projecte constitucional de Fiorilli el «*senado conservador*» havia de vigilar

*«la conservación de este sagrado depósito; que sin muchas formalidades, y sin su parecer, nada se añade, ni se quite, ni se altere en él. Levantando pues los ojos al cielo exclamé. En el mundo todo nace y todo perece, pero al cabo la razón siempre vindica la santidad de sus derechos».*²²

El coneixement de Fiorilli sobre l'il·lustrat Filangieri i el seu deixeble Pagano aflora de nou en les reiteracions al voltant del dret a la felicitat. L'autor Ferrone explica de quina manera Filangieri volia desenvolupar el dret a la felicitat des d'una perspectiva de dret social, és a dir «*con le sue implicazioni politiche, eco-*

19. FERRONE, «L'illuminismo...», 1005.

20. V. FERRONE. *La società giusta ed equa. Repubblicanesimo e diritti dell'uomo in Gaetano Filangieri*, Roma, Laterza, 2003, 230.

21. FERRONE, *La società giusta ed equa...*, 240.

22. FIORILLI, *Constitución político-natural...*, XVIII.

nomiche e giuridiche, puntando tutte le sue carte sulla "equabile diffusione del denaro e delle ricchezze in uno stato", sulla funzione essenziale del potere legislativo nel mitigare le disuguaglianze che la storia di volta in volta presentava sempre in forme rinnovate.²³ L'il·lustrat construí el seu programa de política social amb la intenció de garantir l'exercici del dret a la felicitat, i en aquesta direcció dissenyà una reforma fiscal de caràcter redistributiu que mitigués les desigualtats econòmiques. Fiorilli en el primer article de la seva constitució definia com l'objectiu de la nació «*la felicidad pública y privada sea la ley primera del estado*».²⁴ La felicitat no era un dels principis fonamentals del seu projecte ja que l'obviava de la llista de principis que precedien l'articulat del text. Quelcom de semblant havia esdevingut en el projecte constitucional de Pagano, en el que el dret a la felicitat quedava englobat en el de la igualtat.²⁵ L'exiliat en la breu declaració de principis començava assegurant la igualtat de drets entre els homes i acabava avalant-la mitjançant una contribució fiscal justa i proporcional, establint un lligam entre la reforma fiscal, la justícia i la igualtat de drets dels homes. L'advocat ho esbossava així en el discurs preliminar: «*En suma, una contribución municipal era siempre precisa para el bien de la misma población en las relaciones públicas [...] y también en este caso se necesitaba proporción para no cargar al pobre sin comprometer al rico con la influencia de los diputados no propietarios. Se protegió al pobre excluyéndole de la contribución municipal por la parte de ella que se recoge sobre los comerciantes y propietarios de fondos urbanos*».²⁶ Precisament la premsa, quan va veure el projecte de Fiorilli, allò que més en destacà fou la projecció igualitària en el desenvolupament de la seva fiscalitat com quedà palès en l'article del *Diario Constitucional de Barcelona*²⁷ que fou afegit al final de la Constitució en la seva tercera edició.

L'impacte del pensament de Bartolomeo Fiorilli no ha de cenyir-se a la recepció del projecte constitucional perquè durant la seva estada a la península fou molt prolífic. La popularitat li arribà de la mà de l'opuscle *Causas filosófico-políticas de la caída del Reino constitucional de las Dos Sicílias* en el qual cercava els perquès del fracàs de la revolució napolitana. El fulletó també sortí al carrer en una edició bilingüe i impresa a Barcelona. L'agost de 1821 a la tertúlia patriòtica de Múrcia²⁸ llegien i comentaven la polèmica obra de l'exiliat romà. El debat suscitat al voltant de l'opuscle de Fiorilli s'ha d'entendre en relació a la crítica implícita que feia a la Constitució de 1812. El romà exposava en aquella obreta quines eren les reformes que hagués calgut fer al codi gadità per garan-

23. FERRONE, *La società giusta ed equa...*, 337.

24. FIORILLI, *Constitución político-natural...*, 1.

25. FERRONE, *La società giusta ed equa...*, 343.

26. FIORILLI, *Constitución político-natural...*, XVI.

27. Abreviatura de *Diario Constitucional, Político y Mercantil de Barcelona* «*Constitución o Muerte*» 225, 13 d'agost de 1821, 2-3. Vegeu la nota 12.

28. A. GIL NOVALES, *Las Sociedades Patrióticas (1820-1823). Las libertades de expresión y de reunión en el origen de los partidos políticos*, Madrid, Editorial Tecnos, 1975, 378.

tir la supervivència del règim constitucional napolità. L'exiliat conclou el pamflet amb la reproducció d'un decret de reforma constitucional que si s'hagués implantat hauria permès revertir la situació crítica que assolava Nàpols. El decret no eliminava la monarquia però desposseïa el rei del poder de veto i del dret de nomenar el govern, i per tant el convertia en una figura al marge del joc polític. La reforma també es desfeia del Consell d'estat i donava un termini perquè es constituís un Senat que havia d'encarregar-se de preservar la Constitució. Tot i la brevetat del decret, també s'especificava que el govern seria nomenat per l'assemblea i que els caps polítics de les províncies serien escollits directament pels ciutadans. El codi gadità era transformat en una Constitució que s'adequava a la tradició política del constitucionalisme il·lustrat napolità. El codi reformat disposava d'un Senat que era una mena de Tribunal Constitucional, el monarca quedava reduït a un paper purament figuratiu, l'assemblea nomenava i controlava el govern, i les províncies aconseguien més autonomia perquè podien decidir qui volien com a cap polític. Aquell decret convertia el règim napolità en un sistema de govern convencional, gairebé republicà, descentralitzador i democràtic. Els principis en els que es fonamentava la reforma constitucional eren els mateixos que regien el projecte de Fiorilli.

Al començament del 1822, l'exiliat romà ja s'havia traslladat a Madrid on el 15 de febrer de 1822 publicà una carta dirigida a Rafael del Riego, tot just després que fos elegit diputat a Corts. Per primera vegada, Fiorilli fica cullerada en la política espanyola, pronunciant-se a favor d'un dels referents del món exaltat. La carta adreçada a Riego esdevé una defensa subtil alhora que contundent de la democràcia representativa assentada en el principi d'elecció popular dels representants i en el control del govern per part de l'assemblea. Fiorilli ho expressa així: *«nace la democracia si el cuerpo moral se renueva, y los individuos que componen el legislativo se eligen de todo el pueblo por sólo su sabiduría y honradez, única base de las buenas elecciones. [...] No diré que el cuerpo ejecutivo debe ser distinto, pero no separado del poder legislativo; y que cuando se establece independiente, es inevitable que haya dos cabezas en una nación, y que vivan en una continua agitación, pues están en continua rivalidad.»*²⁹ Unes pàgines més enllà, l'advocat romà rememorava una altra de les velles polèmiques sorgides durant el Trienni Republicà quan comentava quins eren els límits de la democràcia representativa. La clau de volta del sistema democràtic modern eren els representants que havien de compaginar la seva independència amb la capacitat d'escoltar l'opinió pública. La carta a Riego era tota una declaració d'intencions perquè, tot i recalcar la importància de satisfer les demandes populars majoritàries, deixava clar que els representants eren quelcom més que simples corretges de transmissió de la voluntat popular. Aquest aspecte dóna una perspectiva més complexa i controvertida del seu pensament ja que significa atemp-

29. B. FIORILLI, *Al General Don Rafael del Riego, elegido Diputado a Cortes. Carta*, Madrid, Imprenta de D. Eusebio Álvarez, 1822, 2-4.

tar contra un dels eixos de la interpretació exaltada de la Constitució de 1812 que convertia els representants en simples transmissors de les opinions del poble. Fiorilli s'adreça a Riego i li diu: «*Mientras yo alabo tanto esta independencia de los cuerpos representativos, cada uno en el círculo de sus atribuciones, no creáis que la juzgue absoluta ni aun por el tiempo prescripto a la duración de la representación: esto es cuando los individuos que la componen se hallan autorizados con sus legítimos poderes. Aún por este tiempo, su independencia es condicional en cuanto consienten los electores; porque si la mayoría de éstos estuviese por la aprobación, o prohibición de una medida, que ha de recaer sobre la comunidad, debería prevalecer en caso de conflicto el voto de los representados al de los representantes, del mismo modo, el del mandante prevalece al del mandatario.*»³⁰ En el pamflet Fiorilli adapta les seves idees al llenguatge liberal de l'època, reduint les referències a la democràcia i les crítiques a la Constitució de 1812. El 15 maig de 1822 presentà a les Corts un projecte de llei sobre l'establiment d'un sistema de contribució permanent,³¹ on revela de nou el seu interès per esperonar les propostes polítiques dels exaltats mitjançant aspectes més revolucionaris procedents del seu pensament constitucional.

La influència del constitucionalisme napolità en el projecte polític valencià

A València, a les acaballes de l'octubre de 1821, sortia al carrer un llibret titulat *Teoría de una Constitución política para España por un español*, que el setmanari moderat *El Censor* atribuïria a un comuner valencià, del qual només donava les seves inicials S. G.³² que probablement pertanyien a Salvador González.³³ L'historiadora M. Cruz Romeo³⁴ en féu una excel·lent anàlisi en la que posava de relleu les concordances del text amb les propostes dels moviments radicals-jacobins anglesos i francesos. Romeo relacionava aquella obra amb l'emergència d'un corrent liberal radical que propugnava la instauració d'un govern revolucionari per combatre els intents contrarevolucionaris que assolaven la península. Aquells liberals arrauxats descrits per la historiadora creien que el règim constitucional només sobreviuria si hi havia una major mobilització popular, una connexió més directe entre ciutadans i representants, i en darrer terme,

30. FIORILLI, *Al General Don Rafael del Riego...*, 10.

31. A. GIL NOVALES. *Diccionario Biográfico del Trienio Liberal*, Madrid, Editorial Tecnos, 1991, 242.

32. *El censor periódico político literario* 91, 27 d'abril de 1822, 3-36.

33. M. RUIZ JIMÉNEZ. *El liberalismo Comunero: una consideración especial de «El Zurriago» (1821-1823)*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid, volum III, 1999, 435. Tesis realitzada sota la direcció d'Alberto Gil Novales.

34. M. C. ROMEO MATEO, *Entre el orden y la revolución. La formación de la burguesía liberal en la crisis de la monarquía absoluta. (1814-1833)*, Alacant, Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1993, 169-76.

si calia s'havia d'imposar un temps marcat pel terror que permetés eliminar els enemics polítics.

La *Teoría de la Constitución* és el desenrotllament d'un projecte constitucional radical que comparteix estructura i òrgans polítics amb la Constitució gaditana. L'anàlisi de l'originalitat del text valencià s'ha d'abordar des d'una perspectiva comparada que faci més comprensible els seus orígens. La confrontació del constitucionalisme napolità amb la proposta valenciana mostra similituds que avalen un coneixement previ d'aquell en el projecte valencià. Aquest, com la proposta constitucional de Fiorilli, dóna àmplies facultats a l'Assemblea de Diputats per incidir sobre l'executiu que resta en mans del rei o d'un governador nacional elegible per un període de setze anys. El text valencià substitueix el Consell d'estat del codi gadità per un Senat al que dota de capacitat de vetar les lleis dimanades de la cambra a la vegada que esdevé un fre a les decisions del poder executiu, com explica el seu autor: «*el dictamen del senado, las propuestas de éste, y la necesidad de acordar sus providencias con el parecer del ministerio competente, imposibilitan al gobernador para abusar de su poder.*»³⁵ Aquest senat és concebut com una mena de tribunal polític que acota la preponderància de la cambra i la capacitat de topar de l'executiu i el legislatiu. L'adopció d'un règim fiscal proporcional a la riquesa dels ciutadans i una organització política del territori basada en l'elecció dels càrrecs sense ingerències del govern són dos elements més que aguditzen la semblança d'ambdós projectes constitucionals. L'obra del valencià i la de l'advocat romà, també coincidien quan formulaven com a horitzó polític la felicitat dels ciutadans. La felicitat no era postulada com un dret sinó que l'entenien com una fita a la qual s'havia d'encaminar la nació i que només s'assoliria si es coneixien i garantien els drets de l'home. A *Teoría de la Constitución*, en l'article 3r. de la relació de drets que tenia l'home fruit del pacte social, s'hi reflectia la següent declaració d'intencions: «*la sociedad en general, cada persona, la opinión, las leyes y el gobierno están obligados a fomentar, sostener, proteger y defender la felicidad común de todos y la de cada uno en particular.*»³⁶ Tots dos projectes constitucionals, conceben la igualtat en termes que van més enllà de l'àmbit civil. El projecte valencià, quan perfila el dret de la propietat, recalca que el poder legislatiu haurà de corregir les desigualtats econòmiques entre els ciutadans i per tant, podrà posar límits a l'exercici d'aquest dret. L'article 4t. dels drets de la propietat diu: «*Las leyes ordenarán el derecho de propiedad para su mejor posesión, para aumentar el goce de ella, su extensión y comodidad en los propietarios. Así para evitar los males y vicios que nacen del lujo y de la arbitrariedad de vestir y en otros usos, y evitar los que produce acumulación de terrenos y de riquezas en corto número de personas; la escasez y miseria en la mayoría, y la falta de propiedad suficien-*

35. V. OLIVERES, *Teoría de una Constitución política para España por un español*, València, 1822, 49.

36. OLIVERES, *Teoría de una Constitución...*, 240.

*te en la misma mayoría; el poder legislativo reglará prudentemente todos estos actos de propiedad, y hasta qué cantidad y clase de riquezas, bienes etc. se podrá legalmente poseer y adquirir.*³⁷ La propietat no és concebuda com un dret absolut, podia ser limitada quan interferia els drets naturals de l'home. La Constitució valenciana obligava els legisladors a intervenir per reduir les desigualtats econòmiques entre els ciutadans i garantir els drets de tots ells.

Una percepció àmplia de la igualtat entre els ciutadans fonamenta la concepció de democràcia que tenen tant l'autor del projecte constitucional valencià com Fiorilli. Tots dos estaven convençuts que el règim democràtic era el millor dels possibles perquè era el més racional de tots i aquesta certesa els determinà a creure que era factible conciliar monarquia i democràcia a Espanya; trencant el binomi que configuraven república i democràcia en la cultura constitucional del Trienni. L'autor de la *Teoría* afirma que les formes de govern han de saber adaptar-se a les característiques de la nació en la qual es volen implementar: «*Solas las luces y circunstancias de una nación deciden la forma de gobierno que más le conviene. [...] Así se ha dejado a la prudencia del poder legislativo español determinar y fijar la forma de gobierno más conveniente a la nación española, pero siempre inclinado a la democracia templada. El gobierno democrático templado es el dictado por la razón, [...] y como el más natural a la voluntad de los hombres [...] si siguiesen los monarcas heredando el trono, éstos serán reprimidos por sus leyes, para hacerlos responsables, y poder deponerlos o castigarlos.*»³⁸ Així doncs, per l'autor és ben senzill, si el rei respecta la Constitució i és responsable de les seves accions, no té perquè desaparèixer la monarquia.

La lectura atenta del projecte constitucional valencià posa de relleu les moltes similituds que té amb la Constitució de 1812. Posats un al costat de l'altre, òrgans com: el consolat vigilant/la diputació permanent, el governador nacional/el rei, i les regències d'ambdós textos, afloren elements gairebé idèntics. Si s'afegeix la diferenciació entre ciutadans i espanyols, la vinculació entre l'educació i la capacitat dels ciutadans d'actuar políticament, la manera d'escollir els representants polítics i quin paper han de desenvolupar en les institucions, i la necessitat d'instituir un dictador en situacions d'excepcionalitat política, els punts de contacte augmenten. Les semblances no han d'enlluernar l'anàlisi comparativa perquè les diferències també són rellevants. El projecte valencià és una exaltació de l'organització política basada en la laïcitat, que el converteix en una formulació utòpica i deslligada de la realitat social espanyola. Els capítols dedicats a la llibertat de cultes i al divorci fan palesa la distància entre la proposta constitucional i la societat en la qual vol imposar-se. Malgrat aquestes divergències, el projecte valencià té més afinitats amb la Constitució de 1812 que amb la tradició constitucional revolucionària francesa o americana. El text valencià és una revisió radical democràtica del codi de 1812 des de la perspectiva del constitucional-

37. OLIVERES, *Teoría de una Constitución...*, 236.

38. OLIVERES, *Teoría de una Constitución...*, 30-1.

lisme napolità. Una organització política descentralitzada propera al federalisme, un Senat amb característiques de Tribunal Constitucional, un concepte d'igualtat que va més enllà de l'àmbit civil, i un monarca fortament controlat per les institucions, són els elements de la tradició constitucional *illuminista* identificables en el projecte polític valencià. Fiorilli havia introduït tots aquells elements característics del constitucionalisme il·lustrat napolità en el seu decret reformador de la Constitució de Cadis quan era imminent la fi del Regne de les Dues Sicílies. Les moltes analogies entre el projecte valencià i la reforma constitucional napolitana són reveladores i fan replantejar la gènesi política del projecte valencià.

No hi ha cap constància que Fiorilli recalés a València abans d'arribar a Madrid, però des de mitjan de juliol de 1821, la divisió entre els exiliats italians havia obligat un grup de piemontesos i napolitans,³⁹ encapçalats pel general Vaudoncourt, a traslladar-se des de Tarragona a València.⁴⁰ Des d'allí Vaudoncourt establí contactes amb alguns diputats exaltats de les Corts i fundà diverses ventes carbonàries.⁴¹ De ben segur que aquestes contactaren amb la societat secreta dels comuners de la qual era membre Salvador González, presumpte autor de la proposta valenciana. Els italians arribats a València col·laboraren a donar a conèixer encara més les obres i les idees de Fiorilli i aquest fet explicaria la influència que tingué el pensament de l'exiliat romà en el projecte constitucional valencià.

La incorporació de nous conceptes radicals a l'exegesi exaltada de la Constitució de 1812

A mitjan desembre del 1821, les Corts es dirigiren al rei per demanar la destitució del govern i el nomenament d'un de nou. El rei no accedí a la petició de la cambra però la dimissió de quatre ministres provocaren la remodelació del govern moderat, el 8 de gener de 1822. Als carrers de les grans ciutats espanyoles els avalots continuaren malgrat els canvis de ministres. Els diputats liberals més exaltats havien traslladat la confrontació política amb el govern, de les Corts als carrers. La mobilització insurreccional dels ciutadans la deixaren caure els exal-

39. L'investigador Agostino Bistarelli en la seva recerca sobre els liberals italians que s'exiliaren a Espanya durant el Trienni Liberal ha identificat alguns dels que residiren a València: «Vincenzo Andreani, Gaetano Borso di Carminati (è il più famoso e trovi bibliografia), Antonio Curci-Cunis (che poi ha combattuto con Durando in Portogallo), Carlo Fongi, Giovanni Girardenghi (avvocato, poi ancora con Mazzini nei primi anni della Giovane Italia), Paolo Pilotti, Giuseppe Sismonda, Ambrogio Tito (chirurgo, combatte nella Legion Liberal, poi è a Londra e la polizia francese lo segnala per i numerosi viaggi fra Inghilterra e Francia 1823-1827).» Vull agrair l'amabilitat i la col·laboració que he trobat en Agostino Bistarelli que m'ha proporcionat aquestes dades abans de la defensa de la seva tesi doctoral.

40. M. MORÁN ORTI, «Los piamonteses en el trienio constitucional español», *L'émigration politique en Europe aux XIXe et XXe siècles*, Roma, École Française de Rome, 1991, 217-234.

41. MORÁN ORTI, «Los piamonteses...», 224.

tats de la cambra i com diu J. F. Fuentes Aragonés «*acabó agotándose en sí mismo, sin cumplir las esperanzas de un cambio político que muchos exaltados [...] habían depositado en él*».⁴² L'exportació del conflicte parlamentari als carrers de les ciutats espanyoles no havia aconseguit resoldre'l, ans al contrari, ja que havia reforçat els dos oponents.

Les eleccions de febrer del nou any ompliren les Corts de liberals exaltats i Ferran VII es veié obligat a nomenar un altre govern que malgrat tot era encapçalat pel moderat Francisco Martínez de la Rosa. Un nou govern que en paraules d'Alberto Gil Novales «*no representa una ruptura con el anterior sino apenas sólo un cambio de personas*».⁴³ Durant els mesos que durà aquest nou govern moderat, el dissentir entre parlament i govern s'incrementà violentament. Els exaltats volien desenvolupar una relació dialèctica entre el govern i les Corts per aconseguir des de la discrepància, complementar-se i assolir una direcció comuna que aglutinés ambdós poders. Però l'afany dels exaltats de contraposar govern i cambra s'havia convertit en un pols entre ells que abocà a un enfrontament institucional permanent. Les institucions no quedaren bloquejades perquè, tal i com diu Miguel Artola, el govern ignorà l'opinió de la cambra ja que no necessitava la confiança d'aquesta, i el monarca col·laborà boicotejant les decisions de les Corts mitjançant l'ús del veto suspensiu.⁴⁴ El moment era molt crític: mentre el sistema polític es mostrava inoperant per resoldre els conflictes entre exaltats i govern, la contrarevolució s'estenia per tot el nord de la península, a la vegada que al Palau Reial s'ordia una trama per enderrocar el règim constitucional.

Durant el govern de Martínez de la Rosa, la irritació provocada per l'enfrontament entre els dos poders polaritzà encara més les discrepàncies entre els liberals; un sector dels moderats feren sentir la seva veu per exigir una reforma de la Constitució, i a l'altre extrem, un sector dels exaltats insistiren a desenvolupar-la en un sentit més radical per portar la revolució més enllà, a qui el govern titllà de republicans. «*Se repetían en ciertos papeles las mismas acusaciones de republicanismismo y planes subversivos, que se habían publicado en el Ministerio antecedente. Se presentaban en ellos a los que llamaban ultra-liberales, como enemigos más peligrosos de la patria, que los que tenían contra ella las armas en la mano. Mas es indudable que no merecía este partido exaltado, ni en bien ni en mal, la reputación que se le daba*».⁴⁵ Aquells liberals més exaltats expressaren les seves idees radicals i en funció de les circumstàncies polítiques les feren encabir en la interpretació exaltada de la Constitució. Mai no exposaren els seus projectes mitjançant propostes republicanes, sempre tingueren la precaució de

42. J. F. FUENTES ARAGONÉS, «Flórez Estrada en el Trienio Liberal», J. VARELA SUANZES-CARPEGNA (COORD.), *Álvaro Flórez Estrada (1766-1853), política, economía, sociedad*, Oviedo, Junta General del Principado de Asturias, 2004, 175-207, 197.

43. A. GIL NOVALES, *El Trienio Liberal*, Madrid, Siglo XXI, 1980, 47.

44. M. ARTOLA, *Antiguo Régimen y Revolución*, Barcelona, Ariel, 1978, 710-714.

45. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX...*, 96.

desenvolupar models constitucionals radicals que limitaven la capacitat del monarca d'incidir políticament sense arribar a prescindir-ne.

Les semblances entre les enunciacions exaltades de la Constitució de 1812 i els projectes radicals exposats pels liberals més exaltats engendraren les pors dels sectors moderats. Amb el pas de les setmanes, aquests estaven més i més convençuts que l'única possibilitat per evitar la crisi a la qual estaven evocades les institucions de la mà dels revolucionaris més incendiàries, era la reforma constitucional en un sentit moderat. Els partidaris d'aquesta, la percebien com la manera més fiable de frenar el desenvolupament exaltat de la Constitució de 1812, acotant la desconfiança dels governs europeus que havien interpretat la seva promulgació com el renaixement de la tradició revolucionària francesa.

Durant aquells mesos d'enrocament del govern, els moderats utilitzaren a través de la premsa, els dos projectes constitucionals radicals apareguts al final de 1821 per atacar les opcions exaltades i radicals, acusant-les de republicanes i jacobines per tal de desacreditar-les davant l'opinió pública. El setmanari moderat *El Censor*, redactat per un grup d'antics afrancesats partidaris de Josep Bonaparte, blasmaren el projecte valencià afirmant que «*La tal teoría no es, como se verá, más que la parodia o caricatura de la Constitución actual con ciertos ribetes de república muy mal zurcidos*».⁴⁶ Els censors no dubtaven a denunciar que «*ésta ha sido compuesta en 1821 por encargo de la comunería con el objeto de preparar la opinión para el gran golpe que se proyectaba*».⁴⁷ Els editors de *El Censor* condemnaren durant sis setmanes consecutives cadascun dels articles que apareixien en aquella teoria constitucional valenciana. Insistiren a denunciar les incongruències del text, a la vegada que posaven de relleu les seves similituds amb els nous principis emanats de la política revolucionària francesa. Una d'aquestes correlacions era la necessitat de sotmetre a referèndum popular la ratificació de la Constitució. Els censors alertaven que aquesta pràctica l'havien dut a terme «*en Francia los jacobinos entre otras mil de sus farsas hicieron la de someter al examen y a la sanción del pueblo la constitución de 93, y que este ejemplo se imitó por el directorio y por Bonaparte; pero ya se sabe que el tal examen y la tal sanción popular fueron una pura ceremonia para deslumbrar al vulgo y legitimar la usurpación*».⁴⁸ Les escomeses contra els exaltats posaren al descobert la conveniència d'un sector dels moderats d'afeblir el sistema constitucional per encaminar la seva reforma, segons testimoniatge San Miguel «*entonces se renovó la de republicanismo, con que el partido exaltado había sido acusado en el Ministerio antecedente, y se creyó ver en sus escritos, en sus actos, en sus acaloradas invectivas con que censuraban la conducta de sus antagonistas, la expresión más o menos clara de sus verdaderos sentimientos*».⁴⁹ En aquella conjuntura política l'exposició pública de les formes republicanes era extraordi-

46. *El censor periódico político literario* 91, 27 d'abril de 1822, 10.

47. *El censor periódico político literario* 91, 27 d'abril de 1822, 13.

48. *El censor periódico político literario* 91, 27 d'abril de 1822, 28.

49. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX...*, 74

nàriament minoritària i sovint eren fal·laces perquè els liberals més radicals tot i compartir-les no volien expiar els errors de les picabaralles polítiques que tenien lloc a la cambra de diputats entre exaltats i moderats. Les acusacions de republicanisme vessades sobre els exaltats feren exacerbar encara més els vincles i l'adhesió d'aquests a la Constitució del 1812 emfasitzant la seva voluntat de desplegar-la per impulsar la revolució.

Al començament de l'estiu de 1822, la contrarevolució és atida arreu de la península i sobretot a Madrid on el 30 de juny esclatà una insurrecció dels batallons de la guàrdia reial quan el monarca tornava de les Corts després d'haver tancat la legislatura. Els insurgents protegiren el rei que era un dels instigadors del cop, i ni el govern ni la diputació permanent adoptaren les mesures necessàries per reprimir l'aixecament dels contrarevolucionaris. La confabulació de les autoritats i la guàrdia reial es féu més evident quan el govern es deixà capturar al palau durant la visita que feren al monarca. Només alguns regidors de l'ajuntament de Madrid, la milícia nacional de la ciutat i els ciutadans de la capital s'enfrontaren amb la guàrdia contrarevolucionària, i aconseguiren derrotar-la. La historiografia ha acceptat l'opinió del principal especialista en la història política del Trienni, Alberto Gil Novales, qui ha atribuït el fracàs del cop d'estat contrarevolucionari «a la falta de unidad en cuanto a los fines en los sublevados, pues unos querían el famoso plan de Cámaras, es decir, la introducción de un senado [...] y otros querían la vuelta al absolutismo sin más».⁵⁰

El fracàs de la contrarevolució fou el del monarca. La seva posició enfront els diputats liberals més abrandats de la cambra s'havia afeblit i des dels diaris més radicals —com *El Zurriago* de Madrid— es demanaven els caps dels ministres com a responsables del cop: «*La permanencia de los ministros en sus sillas, cuando a esta fecha debían estar bajo la cuchilla de la ley, que debe hacer caer sus cabezas si han de ser espiados sus crímenes de lesa nación [...] si han de quedar desagraviados los hombres libres... si la sangre que los patriotas han vertido ha de ser vengada.*»⁵¹ El 5 d'agost de 1822, el monarca cedia a les pressions dels liberals exaltats i nomenava un nou govern que havia de ser menys dubitatiu amb el respecte a la Constitució i més bel·ligerant amb la reacció. El quart govern del Trienni era encapçalat per Evaristo F. San Miguel, qui una dècada després escrigué: «*Los había llamado al Ministerio su opinión de patriotas puros y desinteresados, y esta reputación era en ellos bien merecida sin disputa. En una época en que las libertades públicas se hallaban tan violentamente combatidas, cuando sus enemigos habían arrojado el guante del modo más osado, pareció sin duda a los ojos del público preferible la decisión al gran saber, y el valor cívico que arrastra toda suerte de peligros al brillo que consigo llevan los talentos distinguidos.*»⁵² Els historiadors no s'han posat d'acord a l'hora de comentar el

50. GIL NOVALES, *El Trienio...*, 52.

51. *El Zurriago* 57-58, 1.

52. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX...*, 120.

color polític d'aquell govern, Alberto Gil Novales discuteix el radicalisme del govern sense especificar-ne el seu caràcter exaltat,⁵³ en contra de la tesi majoritària expressada per l'historiador del constitucionalisme espanyol J. Varela Suanzes-Carpegna, que assevera que la condició exaltada del govern és fruit de la voluntat del monarca d'accelerar l'enfonsament del sistema.⁵⁴ Altre cop aflora la dificultat dels analistes d'adscriure els liberals en un grup polític o altre, perquè sovint les discrepàncies que es manifesten entre membres inclosos a posteriori en un mateix grup són superiors a les que mantenen amb el grup opositor. L'anàlisi ha d'avaluar que, si bé el nou gabinet era més proper a les demandes exaltades, allò que el definia era la seva fermesa en combatre els contrarevolucionaris i la seva defensa a ultrança de la Constitució. Era un govern inflexible i rocós, poc creatiu i incapaç d'impulsar polítiques que oferissin una alternativa revolucionària viable. L'historiador J. F. Fuentes Aragonés, a partir dels escrits de l'exaltat Álvaro Flórez Estrada, atribueix la manca d'iniciativa del govern, i per extensió dels exaltats, a la passivitat de les Corts a l'hora de demanar responsabilitats al monarca pels fets de juliol.⁵⁵

El cop contrarevolucionari ordit des de palau havia reflectit la debilitat del règim constitucional i el nou gabinet combatia per consolidar-lo. La fermesa en la defensa de la Constitució de 1812 es transformà en un actitud intransigent cap a les crítiques que se li havien fet; les més incisives provenien dels liberals que havien patit l'exili en la dècada anterior. Durant la seva expatriació, aquells liberals havien conegut les noves formulacions d'un liberalisme europeu més elitista i conciliador amb les velles jerarquies que els havia apropiat als afrancesats, companys de misèries a l'exili. El nou gabinet es mostrava decidit a lluitar, tan contra els contrarevolucionaris com contra les crítiques dels liberals reformistes. I la premsa més exaltada consolidà l'opinió del govern afirmant que «*esta manía de constitucionalizar, decimos ahora los indicadores, es la primera causa de los males que afligen a nuestra patria, y la que más costará de remediar*».⁵⁶

Des de les pàgines dels diaris, els liberals més revolucionaris expressaren les seves opinions sobre quin era el rumb que havien de prendre les institucions. Les manifestacions del liberalisme radical foren més respectuoses amb la Constitució de 1812 per por d'abrandar una crisi de govern que ensorrís el règim. Aquell agost de 1822, els més revolucionaris tornaren al consens de la llei fonamental gaditana. Els exaltats, a partir de llavors, no dubtaren en oblidar-se de la lletra de la Constitució i apel·laren a l'esperit d'aquesta per desenvolupar la seva interpretació més revolucionària. Així doncs, conculcar la norma gaditana era factible si hom s'emparava amb el principi de *salus populi*, o bé amb la idea que la revolució estava inacabada. Els més exaltats havien ferit la Constitució i

53. GIL NOVALES, *El Trienio...*, 54-5.

54. J. VARELA SUANZES-CARPEGNA, «La monarquía imposible: la Constitución de Cádiz durante el Trienio», *Anuario de Historia del Derecho español* 66, 1996, 674.

55. FUENTES ARAGONÉS, «Flórez Estrada...», 198.

56. *El Indicador Catalán* 195, 12 d'agost de 1822, 870.

consentien qualsevol possible transgressió. Les expressions polítiques radicals no tenien raó de ser al marge del codi gadità, ja que l'atmosfera política les denigrava a la condició d'enemigues. Paradoxalment els exaltats les toleraven si s'integraven a la Constitució de 1812.

Evaristo F. San Miguel anys després, quan rememora els seus dies de govern, se sorprèn i diu: «*Los que en los dos anteriores ministerios se habían complacido tanto en poner de patente los defectos de la Constitución y acusarla de su tendencia democrática, estaban entonces reducidos al silencio. Distinto rumbo habían tomado los que se mostraron entonces contrarios al gobierno.*»⁵⁷ Després de la crisi de juliol, era més difícil discrepar públicament sobre la Constitució i els més moderats s'allunyaren silenciosament del consens constitucional i preferiren col·laborar amb la contrarevolució. Tampoc no dissentiren els més revolucionaris que s'adequaren als temps que els tocava viure i començaren a fer encabir les demandes dels seus projectes radicals en la Constitució de 1812. Els liberals més exaltats incorporaren al codi gadità els conceptes de democràcia i dictadura, i desposseïren el rei de la seva inviolabilitat. *De facto*, aquells liberals elaboraren la interpretació republicana i democràtica de la Constitució gaditana, que sedimentà sobre el nombre ingent de crítiques que havien usat els mateixos termes. Aquella percepció fou la que més fortuna assolí durant el segle XIX.

Desconegut i xocant és l'oblit historiogràfic de la legitimitat que atorgaren els liberals més exaltats a la dictadura. En aquells temps els més revolucionaris recuperaren la tradició clàssica, i amb aquesta també la dictadura, que l'associaren a les situacions de perill extrem amb les quals s'enfrontava una nació. Conceberen la dictadura com una mesura per salvar la pàtria. Des del diari barceloní *El Indicador Catalán*, s'alertava de la necessitat que totes les constitucions ingressin en el seu articulat la figura del dictador perquè «*si éste falta, es menester en algunos casos, siguiendo los trámites ordinarios, resignarse a perecer o separarse de la Constitución para salvarla; y en cuanto a éstos no podremos menos de observar, que un estado no está suficientemente bien constituido, cuando puede sobrevenir un mal tan grave, que sea necesario recurrir al medio extraordinario de buscar recursos fuera de la Constitución para contrarrestarlo: pues la costumbre de quebrantar la constitución para el bien, encamina a hollarla para encubrir el mal.*»⁵⁸ A continuació, l'article explicava de quina manera podia establir-se la figura del dictador a Espanya sense necessitat d'haver de vulnerar la Constitució apel·lant a motius de *salus populi* pel seu establiment. Només calia tenir en compte «*el decreto de las cortes de 6 de enero de 1813. Con arreglo a él se ha nombrado un general en jefe, declarando en estado de guerra el país comprendido en el 7º distrito militar; es decir que se ha nombrado un Magistrado con amplias facultades en todo lo relativo a la persecución y exterminio de los*

57. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX...*, 128.

58. «Variedades», *El Indicador Catalán*, 186, 3 d'agost de 1822, 828.

facciosos, cuyas funciones acabarán el día que concluya la pacificación de la desgraciada Cataluña.⁵⁹ Tots dos projectes constitucionals radicals —el de Fiorilli i la proposta del comuner valencià— introduïren en el text el recurs a l'adveniment del dictador. Per aquells revolucionaris, la dictadura s'instaurava en un moment d'excepcionalitat política i la seva formulació havia de ser recollida per les constitucions, evitant així la subversió de la llei fonamental quan calia establir fórmules de *salus populi*. La necessitat de preveure una època regida per un dictador emana dels mateixos principis que els republicans italians del final del segle XVIII usaren per justificar l'exercici del terror revolucionari a la França de la convenció: la legitimitat d'aquestes mesures sempre que respectessin escrupolosament la lletra de la Constitució.⁶⁰ La dictadura fou la manera amb la qual una part del liberalisme més radical assumí críticament l'experiència del terror durant el govern revolucionari. La Constitució havia de posar límits legals als estats d'excepció malgrat que aquests fossin tan laxes que permetessin l'eradicació física de l'enemic, com queda palès en el següent fragment:

«[els que] protegen o auxilian a los facciosos; pues éstos quedan por el mismo hecho privados de los derechos de ciudadanos, considerados como enemigos del estado, en guerra abierta con él, y sujetos en un todo al Magistrado encargado de hacer desaparecer a cuantos perjuros mantiene la patria en su seno... La cuchilla de la ley, casi virgen hasta ahora, se paseará sangrienta por sus relucientes cervices y la justificación del Dios exterminador, que profanan invocando, se cansará ya de sufrir sus crímenes que han privado a estas horas de vida a tantos españoles.»⁶¹

La crisi de juliol de 1822 havia obert les portes a l'assalt al poder dels exaltats amb la condició de preservar la Constitució gaditana. Els més revolucionaris havien entès que si volien fer-se amb el poder, era més fàcil ajustar la Constitució a les seves demandes que no pas reformar-la. Al final d'aquell any, ja aparegueren les primeres interpretacions que assimilaven la Constitució gaditana a la democràcia. En el *Diario de la ciudad de Barcelona* apareixia l'article següent: «Al héroe de las cabezas y a los valientes que secundaron sus esfuerzos debemos la posesión del divino don de la libertad consignada en una constitución democrática, análoga a las luces del siglo, a los principios eternos de justicia y a las leyes inalterables de la naturaleza. Una constitución que protege los derechos inajenables del hombre, estableciendo la santa igualdad de ellos, que destruye las brutales distinciones del nacimiento y del favor, debidas las más veces a un vil favorito o a una escandalosa prostituta, y que no reconoce más diferencia que la del mérito personal, debía tener por fuerza un considerable número de enemigos.»⁶²

59. «Variedades», *El Indicador Catalán* 186, 3 d'agost de 1822, 828.

60. V. CRISCUOLO, «Appunti sulla fortuna del Machiavelli nel periodo rivoluzionario», *Critica Storica* 3, 1990, 475-492.

61. «Variedades», *El Indicador Catalán* 186, 3 d'agost de 1822, 828.

62. «Variedades», *Diario de la ciudad de Barcelona* 180, 2 de desembre de 1822, 440.

La Constitució era qualificada de democràtica perquè permetia a tots els ciutadans participar en igualtat de condicions en política. La igualtat era el vèrtex en el qual radicava la concepció democràtica del codi gadità. Una mica més endavant, l'articulista feia una manifestació més de la importància que els sectors més humils participessin en política, i precisava que s'adreçava a *«la clase menos ilustrada de la sociedad, para la que más se resiente de la denominación absoluta de los usurpadores de la soberanía, y creemos hacer un servicio a la causa pública indicando los peligros que pueden amenazarlos y sus causas principales para que sepamos precaverlos y no volvamos a ser víctimas de nuestra imprevisión y inexperiencia»*.⁶³ La democràcia suposava la igualtat d'accés a la política de tots els sectors de la societat, amb l'excepció de les dones. Aquest significat era deutor de la percepció plural que tenia la tradició revolucionària italiana. L'historiador J. Fernández Sebastián⁶⁴ ha cercat els orígens moderns del terme democràcia en la tradició política espanyola des del final del segle XVIII, mostrant l'evolució del concepte durant el Trienni i la poca rellevància que tingué a Espanya la formulació de la democràcia representativa durant aquells anys, menystenint l'impacte de la diversitat de cultures revolucionàries i concentrant-se exclusivament en una concepció monolítica i determinista del terme democràcia.

La participació del monarca en la confabulació contrarevolucionària causà l'aparició d'un allau d'articles als diaris atacant-lo. El rei era acusat de traïció i consegüentment volien destituir-lo per nomenar en el seu lloc una regència. Els liberals més exaltats insistien que el descrèdit del monarca no havia de fer trontollar les institucions, ja que se'l podia desposseir del tron sense haver d'obrir de nou el procés constituent. Així doncs, es forjà la percepció de la Constitució gaditana com un text quasi republicà. Una mostra de la desconfiança que el monarca despertava es fa palès en la discussió que es produí a la tertúlia patriòtica de Lacy durant el desembre de 1822. El ciutadà Ribot pronuncià un discurs en el que es qüestionava la inviolabilitat del rei i ho exemplificava a partir de l'experiència napolitana. Aquestes eren les seves paraules: *«En fin, el pueblo es infinitamente superior por todos los respetos a los reyes, se fueron aquellos tiempos en que se creía que los hombres debían ser gobernados como una manada de carneros por un hombre solo. El Rey es inviolable; pero el Rey será inviolable en todo lo concerniente a la ejecución de las leyes de que está encargado; pero cuando ataca la constitución ¿es inviolable? El Rey de Nápoles, ese infiel para con su pueblo ¿debe ser inviolable según la constitución que había adoptado y jurado? ¿Puede ser inviolable un rey que engaña a su pueblo con una felonía y se presenta con un ejército extranjero?»*.⁶⁵ La destitució del monarca comportava l'elecció d'una regència que segons la Constitució tenia menys poder que el

63. «Variedades», *Diario de la ciudad de Barcelona* 180, 2 de desembre de 1822, 442.

64. J. FERNÁNDEZ SEBASTIÁN i J. F. FUENTES (dirs.), *Diccionario político y social del siglo XIX español*, Madrid, Alianza Editorial, 2002, 216-227.

65. *Diario de la ciudad de Barcelona* 189, 11 de desembre de 1822, 521-4. Sessió de la tertúlia patriòtica del 8 de desembre.

rei. Sense monarca el poder executiu era molt més mal·leable per la cambra de diputats i gairebé esdevenia un cos depenent del legislatiu.

Després de la crisi de juliol de 1822, l'alternativa radical havia tornat de nou al si del món liberal enfortint el consens al voltant de la Constitució. Però aquell reagrupament tenia un preu, la integració d'alguns caràcters revolucionaris en el constitucionalisme gadità. El govern es mostrà tolerant amb les interpretacions radicals de la Constitució perquè anaren acompanyades de la desaparició dels projectes més radicals de l'opinió pública. San Miguel anys després escrigué que el govern «no entró jamás a reprimir una facción ultra liberal que intentaba dominar sobre las ruinas de las leyes existentes. Nadie podía saber mejor que aquel gobierno, que el republicanismo era una quimera, que no había ni bastante genio ni bastante osadía en el partido que pasaba por exagerado para ocuparse de planes de esta especie».⁶⁶ Les paraules de San Miguel justificaven la presència d'un liberalisme radical que no combregà amb els projectes republicans però que sí volia portar la revolució més enllà dels límits traçats pel govern. Potser per debilitat o bé per càlcul estratègic, el gabinet de San Miguel no reprimí les manifestacions d'un liberalisme radical que s'enfortí i es consolidà als ulls dels ciutadans. La percepció revolucionària popular i democràtica del liberalisme s'encunyà en aquells mesos.

Des del govern no s'impulsà cap mena de persecució contra els liberals més exaltats, però des dels sectors moderats de l'opinió pública es llançaren atacs contra ells; els titllaven de republicans i, quan en tenien l'oportunitat, els recordaven un passat plegat de crítiques més o menys sibil·lines contra la Constitució de 1812. La tardor de 1822, l'exiliat romà B. Fiorilli, publicà a Madrid un diari íntegrament en italià, sota el títol de *liberale italiano* que obrí velles ferides entre els napolitans exiliats a Espanya. Des de l'exili assenyalava l'exèrcit com el principal responsable de l'esfondrament del règim constitucional del Regne de les Dues Sicílies. La resposta no trigà en arribar de la mà del capità napolità Fernando Ruiz i fou publicada al *Diario de la ciudad de Barcelona*. El capità aprofità l'avinentesa per retreure als legisladors i als líders de la revolució que haguessin caigut en el parany d'acceptar la proposta de continuïtat feta pel govern, convertint en regent a Leopold, un home molt proper als austríacs.⁶⁷ En la seva resposta atribuïa la derrota de les tropes constitucionals a les mancances i errors comesos pels comandants de l'exèrcit, i particularment arrel de l'estupidesa del general Pepé. Després de fer totes aquestes puntualitzacions, mostrava el seu desconcert per l'actitud de «Este hombre a quien en la época de la Constitución en Nápoles no faltaban relaciones para enterarse de los verdaderos hechos, publicó el año 1821 en España un artículo sobre las causas filosófico-políticas relativas a la caída del sistema constitucional de Nápoles; y es extraño que no habiendo comprendido en ellas la timidez de las tropas, entonces que todos no conocían los hechos verdaderos, ultraje hoy tan descaradamente la des-

66. *Observaciones sobre la Historia Moderna del siglo XIX...*, 125

67. *Diario de la ciudad de Barcelona* 180, 27 d'octubre de 1822, 130-2.

gracia de los napolitanos, y quiera atribuir su esclavitud a la falta de intrepidez y bizarría».⁶⁸ La polèmica prengué un gir inesperat quan els moderats aprofitaren les circumstàncies per denunciar davant l'opinió pública una de les obres de Fiorilli perquè atacava la Constitució de 1812. L'acusació fou publicada al *Diario de Barcelona*, d'aquesta manera: «*El abogado legislador Fiorilli, si tuviese más sinceridad que lógica, en lugar de mezclarse con semejante clase de emigrados, debía decir a los españoles [...] que vuestra Constitución es mortífera y destruye la libertad de las naciones; así sucedió en Nápoles; ustedes no conocen tampoco el alfabeto de la soberanía de los pueblos, porque son cubiertos de la nube de la ignorancia: ustedes no conocen la unión legislativa popular. La autoridad debe reunirse en las manos de uno solo o de un cuerpo moral, y lo que equivale lo mismo, no puede, no debe existir más que el gobierno absoluto o república democrática. [...] El gobierno constitucional de Nápoles, lejos de ser un gobierno mixto, era casi democrático*».⁶⁹ L'advocat romà no replicà els retrets que li feien des de Barcelona i el seu silenci l'acompanyà durant els mesos que restà a la península. El 12 d'abril de 1823 quan les tropes franceses de la Santa Aliança encarregades d'enderrocar el règim constitucional tot just feia quatre dies que havien entrat en territori espanyol, Fiorilli ja era a França.⁷⁰ L'advocat altra vegada —com li havia succeït a Nàpols— fugia dels enemics externs a la revolució i dels interns. La prudència l'aconsellà allunyar-se d'una situació d'extrema inestabilitat que podia esclatar ocasionant conseqüències del tot imprevisibles. L'exili a França fou breu i l'any 1825 s'embarcà rumb als Estats Units d'Amèrica i allí se li perd la pista.⁷¹

La fi de les alternatives radicals a la Constitució de 1812

La Constitució de 1812 fou una resposta revolucionària i radical, producte del pensament polític preponderant a l'època, i d'una conjuntura marcada per la guerra del francès (1808-1814). La divulgació del codi gadità fou limitada als territoris que havien estat alliberats de l'ocupant francès. El retorn de Ferran VII anà acompanyat de la derogació de la llei fonamental i de la restauració de la monarquia absoluta. Des de l'exili, liberals i afrancesats forjaren noves propostes constitucionals per conciliar els seus interessos i poder substituir el règim absolut per un de liberal. La Constitució gaditana de mica en mica perdé els suports que havia anat aglutinant des de la seva promulgació. Quan el març de 1820 fou restablerta i començà la segona etapa constitucional espanyola, la realitat del país era una altra. La recuperació de la Constitució anà acompanyada del retorn dels liberals que l'havien elaborat a la badia gaditana. Aquells, des de

68. *Diario de la ciudad de Barcelona* 181, 28 d'octubre de 1822, 138-40.

69. *Diario de Barcelona*, 16 de novembre de 1822, 319, 2994-5.

70. S. CARBONE, *Fonti per la storia del Risorgimento italiano negli archivi nazionali di Parigi*, Roma, Istituti per la storia del Risorgimento Italiano, 1962, 13.

71. CARBONE, *Fonti...*, 7.

la presó o des de l'exili, havien dedicat molt de temps a rumiar de quina manera podia consolidar-se un règim constitucional a Espanya, i arribaven a la conclusió que era necessari implantar esglaonadament les reformes polítiques liberals. La revolució s'havia de consolidar i la manera de fer-ho era no generant més enemics dels indispensables.

Els primers governs liberals feren un desplegament molt moderat de les transformacions revolucionàries que eren factibles amb la Constitució de 1812. La insatisfacció dels liberals exaltats s'incrementà progressivament amb el desenrotllament de la primera legislatura, que s'alimentava del malestar ciutadà que havia anat estenent-se arreu de les grans ciutats de la monarquia. La tensió entre una minoria exaltada, poc representada a la cambra i amb un fort ascendent sobre el món popular, i una cambra i un govern en mans dels moderats provocà un conflicte institucional que en quedar soterrat i no resoldre's es propagà als carrers de les ciutats. El liberalisme popular lluitava per obligar el rei a destituir un gabinet que no comptava amb les simpaties d'uns ciutadans empipats amb la poca capacitat d'incidir en les decisions governamentals. Llavors els moderats ja no s'amagaven de manifestar públicament els defectes de la Constitució i propugnaven una reforma constitucional en un sentit moderat.

La desil·lusió vers el codi gadità creixia també entre els liberals més exaltats que el percebien com un obstacle per portar més enllà la revolució. Enmig d'aquella gradual pèrdua de falques, el règim constitucional féu més transcendents les batzegades socials que l'assotaven. Paral·lelament en aquells mesos finals de la tardor de 1821 es difongueren dues propostes constitucionals radicals que propugnaven implícitament una alternativa més revolucionària a la Constitució de 1812; el primer d'ells havia arribat de la mà de l'exiliat Fiorilli qui l'havia donat a conèixer mesos abans a Nàpols durant la fallida revolució liberal. Aquella proposta constitucional plasmava el constitucionalisme il·lustrat que havia configurat la tradició revolucionària precedent a Nàpols. L'altre projecte constitucional fou gestat a València on un comú, a partir del model gadità i una assimilació superficial d'aquell constitucionalisme napolità, desenvolupà una Constitució radical.

L'èxit de la difusió d'aquells dos projectes radicals rau en la receptivitat que mostraren els sectors liberals més exaltats en les propostes de reforma constitucional en un moment que percebien com inviable l'accés al poder mitjançant els mecanismes descrits per la Constitució. Així doncs, s'agafaren a l'esperit de la revolució per accedir al capdamunt del poder polític adherint-se a aquestes projectes constitucionals radicals. La disseminació arreu del territori de les manifestacions tumultuàries contràries al govern foren manipulades pels liberals més moderats que les presentaren com expressions del republicanisme creixent que assolava Espanya. Aquella tergiversació dels fets feia més legítima la demanda moderada de modificació de la llei fonamental vigent. L'obertura de la segona legislatura provocà una crisi institucional de magnitud, quan el rei es negà a escollir un govern que s'ajustés a les característiques de les noves Corts on eren majoritaris els liberals exaltats. Durant els primers sis mesos de 1822, amb una

cambrà en mans dels exaltats i un govern moderat, el bloqueig institucional s'aguditzà i enervà els sectors més favorables a la reforma constitucional, en un sentit moderat o radical. La confrontació política saltà als diaris, els moderats acusaven els exaltats de republicans mentre que aquells els replicaven titllant-los de reformistes perquè defensaven la incorporació d'una segona cambra per moderar el codi gadità.

Els enfrontaments entre uns i altres assoliren el seu zenit l'estiu de 1822 quan la confabulació del monarca i el govern moderat amb sectors contrarevolucionaris provocaren un cop d'estat al qual els liberals exaltats contraposaren una reacció popular dels ciutadans de Madrid, aconseguint fer-lo fracassar. Després de la crisi de juliol el rei es veié abocat a demanar als més fervents defensors de la Constitució formar govern. La intransigència política s'havia fet amb el poder i qualsevol expressió reformista o contrària al codi gadità va desaparèixer de les Corts i de l'opinió pública. Al cap d'uns mesos i aprofitant el clima procliu a la intensificació de la revolució, des de la premsa més exaltada es feren concessions als sectors radicals incorporant elements de la tradició constitucional revolucionària napolitana a la Constitució de 1812. Entre els conceptes més significatius destaquen: la democràcia, la dictadura i l'arraconament del monarca respecte al joc polític.